

XVIII wieku (s. 7-14); pod zaborem pruskim 1793-1918 (na s. 14-36); w okresie II Rzeczypospolitej (na s. 36-62); lata wojny i okupacji (na s. 63-69) oraz noty biograficzne nauczycieli, którzy zginęli w czasie okupacji hitlerowskiej (s. 69-71). Wartość publikacji podnosi wykaz źródeł i opracowań (s. 72-74) a także indeksy nazwisk i miejscowości (s. 75-83).

Duże znaczenie dla wartości poznawczej pracy ma, obejmujący aż 42 strony, nieliczbowany zestaw starannie dobranych ilustracji zawierających zarówno dokumenty, jak i fotografie.

Praca oparta jest na bogatych źródłach. Na zespół źródeł składają się źródła archiwalne, drukowane, wspomnienia, czasopiśmiennictwo, opracowania w postaci publikacji zwartych, wywiady oraz fotografie.

Od tej strony praca spełnia w zasadzie wszelkie znamiona opracowania naukowego.

W moim jednak przekonaniu wykaz źródeł, mimo ich bogactwa, nie jest kompletny (nie dostrzegam np. źródeł z bogatych archiwów kościelnych) i dołączony jedynie w formie notek bibliograficznych. Poszczególne zaś cytaty nie posiadają odnośników i przypisów. W szczególności cytaty nie mogą pozostawać bez wskazania konkretnego źródła, z którego zostały zaczerpnięte. Braki te należy uznać za poważne niedopatrzenie, w znacznym stopniu obniżające wartość dokumentacyjną pracy.

Wiele faktów wzmiankowanych przez autora (np. Akademia Lubrańskiego, działalność Edmunda Bojanowskiego, Towarzystwo Naukowej Pomocy im. Karola Marcinkowskiego, doskonalenie nauczycieli, tajne nauczanie w Wielkopolsce itp.) posiada swe opracowania monograficzne i do nich także należałoby się odwołać.

Danuta Koźmian, *Poglądy społeczno-pedagogiczne Aleksandra Kazimierza Patkowskiego (1890-1942)*, Szczecin 1994, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, ss. 144.

W nurcie prac biograficznych powstała interesująca publikacja D. Koźmian poświęcona działaczowi społecznemu, pedagogowi i regionalistce z okresu międzywojennego Aleksandrowi Patkowskiemu.

Wydaje się również, że w odniesieniu zwłaszcza do szkolnictwa parafialnego w okresie średniowiecza, renesansu, reformacji, epoki baroku, czy oświecenia, gdy szkolnictwo to znajdowało się pod opieką archidekanatu śremskiego i dekanatu kroboskiego – źródła mogłyby być jeszcze bogatsze, gdyby dokonać analiz materiałów z wizytacji kościelnych w/w dekanatów, a znajdujących się w Archidiecezjalnym Archiwum w Poznaniu. Warto tu zwrócić uwagę na pracę Stanisława K. Olczaka, *Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII w.* Lublin 1978.

W moim przekonaniu w odniesieniu do okresu reformacji w zbyt nikłym zakresie ukazano wpływ Leszna – swoistej stolicy wielkopolskiego innowierstwa (przynajmniej w pewnych latach) – na szkolnictwo. Bardzo skrótko potraktowano też problemy tajnego nauczania w okresie okupacji hitlerowskiej w Wielkopolsce, które na tym obszarze, wówczas tzw. Kraju Warty, było mimo represyjnej polityki okupanta, bardzo bujnie rozwinięte w wielu formach.

W sumie otrzymaliśmy pracę kwalifikującą się do rzędu prac o znamionach popularno-naukowych. Wypełnia ona lukę w naszej literaturze historyczno – pedagogicznej i może spełniać ważną rolę w dalszych pracach naukowych – badawczych nad opracowaniem dziejów nie tylko oświaty gostyńskiej, ale pełniejszej syntezy wielkopolskiej oświaty i szkolnictwa.

Ma ona także ważny akcent w rozwoju naukowo-badawczym ruchu regionalnego. Sponsorami powstania pracy były bowiem Gostyńskie Towarzystwo Kulturalne, Kuratorium Oświaty w Lesznie oraz Towarzystwo Miłośników Ziemi Kościańskiej.

Jan Hellwig

Praca ta jest cenną także z tego powodu, że z okazałego dorobku pisarskiego tegoż autora, liczącego ponad 151 artykułów i prac zwartych oraz 44 recenzji, po 1945 roku ukazały się chyba tylko 2 publikacje: wybór pism

dokonany przez S. Arnolda i wydany w 1958 r. pt. *W holdzie dla ziemi rodzinnej* oraz artykuł w „Ruchu Pedagogicznym” 1992 nr 1/2 pt. *Wychowanie nowego pokolenia*.

Recenzowana praca obejmuje uwagi wstępne, sześć rozdziałów, uwagi końcowe oraz wykaz źródeł i literatury obejmujący publikacje A. Patkowskiego, jak również inne prace dotyczące postaci tegoż autora oraz zagadnień krajoznawstwa i regionalizmu. Na początku książki autorka zamieściła fotografię z autografem A. Patkowskiego, co daje wyobrażenie wyglądu zewnętrznego tego działacza społecznego.

Jak na historyka wychowania przystało, D. Koźmian przedstawiła w rozdziale I charakterystykę głównych nurtów polskiej pedagogiki na przełomie XIX i XX wieku wraz z tradycjami zaborowymi, które odegrały znaczącą rolę w kształtowaniu poglądów pedagogicznych u progu niepodległości i w całym okresie międzywojennym. Autorka trafnie wskazała, iż koncepcje regionalizmu oraz spótdzielni uczniowskiej A. Patkowskiego wyrosły w dużej mierze z ruchu „nowego wychowania” ale odpowiadały one głównie założeniom wychowawczym polskiej szkoły w okresie międzywojennym.

Biograficzny charakter ma rozdział II. D. Koźmian przedstawiła w nim życiorys oraz działalność społeczną i pedagogiczną A. Patkowskiego. Nie był to pracownik naukowy ale pedagog praktyk, urzędnik w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, działacz społeczny związków zawodowych nauczycieli, Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego oraz wielu różnorodnych organizacji. Z zapalem gromadził zbiory i kierował biblioteką w MWRiOP, której pokaźne zbiory spalili hitlerowcy po powstaniu warszawskim. Nie wiadomo jak długa byłaby lista zasług tego działacza oraz dorobek pisarski, gdyby nie przedwczesna jego śmierć w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu.

Już w okresie lat gimnazjalnych A. Patkowski zainteresował się krajoznawstwem jako sposobem poznawania kraju ojczystego i jego dorobku historycznego, kulturalnego i gospodarczego. Organizowane wycieczki do rejonów Gór Świętokrzyskich, Ziemi Kieleckiej i Sandomierskiej dawały doskonałą okazję do poznawania przyrody, pamiątek historycznych,

kultury materialnej, co stwarzało warunki do patriotycznego wychowania młodych ludzi w okresie zaborów. D. Koźmian przedstawia dość wnikliwie jego poczynania w zakresie nie tylko poznawania regionu ale także działalność popularyzatorską i szkoleniową dla różnorodnych kategorii nauczycieli i działaczy oświatowych.

W trzecim rozdziale D. Koźmian bardzo umiejętnie ukazała koncepcje regionalizmu w Europie oraz na tym tle poczynania polskich działaczy z A. Patkowskim na czele. Przedstawiono też idee dokonywania reform w polskiej szkole pod kątem zmian programowych w treściach kształcenia oraz wychowania związanych z koncepcją wychowania obywatelskiego, którego A. Patkowski był konsekwentnym realizatorem.

Kolejny rozdział pracy przedstawia genezę krajoznawstwa jako ruchu społecznego, którego korzenie sięgają starożytności a na przełomie XIX i XX wieku był on bardzo popularny w wielu krajach europejskich. Autorka wymienia wielu propagatorów tego ruchu i ich poglądy, przedstawia definicje podstawowych terminów. Na tle tych koncepcji D. Koźmian ukazała postulaty, jakie sformułował A. Patkowski dla szkolnego ruchu krajoznawczego w Polsce, które były bardzo bliskie poglądom czołowych działaczy tego ruchu w Europie. Bardzo interesującym jest podrozdział omawiający genezę i zadania ruchu krajoznawczego w Polsce w okresie międzywojennym. Jako regionalista A. Patkowski uprzywilejował Ziemię Sandomierską i Góry Świętokrzyskie. Temu regionowi poświęcił wiele publikacji w różnych czasopismach oraz swoich pracach zwartych. Był też inicjatorem powstania i późniejszym redaktorem „Pamiętnika Świętokrzyskiego”, który ukazał się drukiem w 1931 r. W swej pracy D. Koźmian przybliży zarówno treść tego dzieła, jak również innych prac z zakresu regionalizmu.

W rozdziale piątym D. Koźmian charakteryzuje poglądy pedagogiczne A. Patkowskiego w okresie międzywojennym. Należał on do entuzjastów wychowania obywatelsko-państwowego i uważał, że w wychowaniu nowego pokolenia ówczesnej Rzeczypospolitej najpilniejszą potrzebą była popularyzacja i wpajanie założeń ruchu regionalnego. Drogą do tego

winna być szeroka popularyzacja ruchu wycieczkowego młodzieży i dorosłych, organizowanie sieci schronisk i domów wycieczkowych a także różnorodnych ułatwień komunikacyjnych.

Ważnym czynnikiem uzupełniającym funkcje szkoły w zakresie wychowania i kształcenia jest oświata pozaszkolna. Jej to właśnie A. Patkowski przypisywał ważną rolę w tworzeniu aktywnej i twórczej świadomości społecznej, podnoszeniu kultury, realizacji państwowego ideału wychowawczego wyprowadzonego z żywej tradycji kultury polskiej i utrzymywanego na poziomie państwowej kultury europejskiej.

W działalności edukacyjnej ważną rolę przypisywał A. Patkowski zawodowi nauczycielskiemu. Ta kategoria społeczna ma spełniać pierwszorzędną rolę w postępie cywilizacyjnym i rozwoju demokratyzacji. W tej części recenzowanej pracy D. Koźmian bardzo wnikliwie przedstawiła poglądy A. Patkowskiego jako inicjatora i zwolennika reform w dziedzinie szeroko pojętej oświaty i rozumiejącego ich znaczenie dla przebudowy życia społeczno-kulturalnego w odrodzonym kraju.

Ostatni rozdział swej pracy poświęca D. Koźmian ukazaniu poglądów A. Patkowskiego dotyczących spółdzielczości uczniowskiej w szkole polskiej. Autorka daje na początku krótki przegląd koncepcji spółdzielczości, szczególnie szkolnej, prezentowanych przez takich działaczy tego ruchu jak S. Godecki, E. Bońkowski, R. Kluge, F. Mittek, F. Dąbrowski. Na tym tle ukazane są oryginalne koncepcje A. Patkowskiego, który rozumiał spółdzielczość w szkolnictwie jako „metodę wychowania społecznego zbiorowiska młodzieży, a jednocześnie jako metodę aktualizowania treści nauki szkolnej”. W pracy ukazano założenia organizacyjne i programowe szkoły spółdzielczej i roli jaką powinni spełniać nauczyciele w zakresie popularyzacji i realizacji tych koncepcji w praktyce szkolnej. Poglądy A. Patkowskiego są bardzo

oryginalne i mogą być stosowane z powodzeniem w obecnej rzeczywistości, szczególnie przy tworzeniu szkół społecznych i prywatnych. Być może należałoby rozważyć pomysł ponownego wydania jego pracy pt. *Wychowanie pokolenia w duchu demokratycznej idei spółdzielania* z 1922 r. Zawarta w niej idea szkoły spółdzielczej bazuje na autonomii i szeroko rozumianej samorządności uczniów oraz pracowników szkoły. Działalność dydaktyczna i wychowawcza oparta jest na dużej samodzielności i aktywności uczących się. Wielkie znaczenie przypisuje autor różnorodnym organizacjom funkcjonującym na terenie szkoły. Istotne znaczenie w procesie kształcenia ma działalność kulturalna, artystyczna, sportowa i krajoznawcza. Dla osiągnięcia ostatecznego celu konieczna jest pomoc rodziny i całego społeczeństwa.

W zakończeniu swej pracy D. Koźmian dokonuje podsumowania poglądów pedagogicznych i społecznych A. Patkowskiego oraz wymienia główne elementy dorobku tego autora. Zdaniem D. Koźmian dał on poważny wkład także w rozwój polskiej pedagogii.

Monografia D. Koźmian jest cenną publikacją prezentującą dość oryginalne koncepcje społeczno-pedagogiczne A. Patkowskiego. Chociaż nie był on naukowcem a jego nieliczne prace naukowe nie zdobyły popularności w świecie, to jego działalność może inspirować wielu pedagogów i działaczy społecznych do rozwijania koncepcji teoretycznych oraz działalności praktycznej w zakresie urzeczywistnienia idei regionalizmu i spółdzielczości w modernizacji współczesnego systemu edukacyjnego. Warto aby tę pracę poznali wszyscy, którzy realizują działalność dydaktyczno-wychowawczą w różnorodnych placówkach, a szczególnie ci, którzy poszukują interesujących rozwiązań organizacyjnych i programowych przy tworzeniu nowych instytucji kształcenia i wychowania.

Eugeniusz Kamedula

Jan Hellwig, *Rola Towarzystwa Naukowej Pomocy im. Karola Marcinkowskiego w awansie społeczno-zawodowym młodzieży polskiej*, Poznań 1994, ss. 120.

Książka Jana Hellwiga pt. *Rola Towarzystwa Naukowej Pomocy im. Karola Marcinkowskiego w awansie społeczno-zawodowym młodzieży polskiej* stanowi cenną pozycję wzboga-

cającą naszą wiedzę historyczno-pedagogiczną. Autor w swym niewątpliwie godnym uwagi i wartościowym studium, przybliżył nam efekty swoich dociekań badawczych, dotyczących tak